

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ФЕДОРІВ УЛЯНА МИКОЛАЇВНА

УДК 821.161.2.02"19":[7.038.5:141.82]

**СОЦРЕАЛІСТИЧНИЙ КАНОН В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ:
МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ**

10.01.06 – теорія літератури

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Львів – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі теорії літератури та порівняльного літературознавства Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, доцент
Галета Олена Ігорівна,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
доцент кафедри теорії літератури
та порівняльного літературознавства.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Філоненко Софія Олегівна,
Бердянський державний педагогічний університет,
професор кафедри зарубіжної
літератури та теорії літератури;

кандидат філологічних наук
Ільницький Данило Ярославович,
Інститут українознавства
імені Івана Крип'якевича НАН України,
молодший науковий співробітник
відділу української літератури.

Захист дисертації відбудеться «03» червня 2016 р. о 15⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.051.13 у Львівському національному університеті імені Івана Франка (79000, м. Львів, вул. Університетська, 1).

З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка (79601, м. Львів, вул. Драгоманова, 5).

Автореферат розіслано «28» квітня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
доктор філологічних наук, доцент

С. М. Пилипчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Посилений інтерес до проблем соцреалістичного канону в сучасному літературно-теоретичному дискурсі зумовлений суспільно-політичними змінами, які передбачають процес модифікації попереднього типу культури, що був пов'язаний із соцреалізмом. Без такого перегляду й глибинного осмислення неможливо дати цілісну характеристику українській літературі ХХ століття. У рамках сучасних студій соцреалістичного дискурсу можемо виокремити такі основні проблеми, як проблема дефініції цього явища та його ідеологічно-естетичної природи; аналіз чинників формування соціалістичного реалізму й особливостей його генези; визначення механізмів укладання та деформування соцреалістичного канону; вирішення проблеми реінтерпретації соцреалістичних текстів.

Актуальність цієї теми зумовлена потребою переосмислення соціокультурного спадку соцреалізму як травматичного досвіду культурної деформації, наслідки якої відчутні й досі. Такий процес ревізії має враховувати імперативний характер суспільно-політичних та філософсько-світоглядних чинників формування соцреалістичного канону. У сучасному літературознавстві важливо здійснити деконструктивістський аналіз історії української літератури періоду соцреалізму, зосередити увагу на факторах, що формували канон, проаналізувати основні концепції, які підтримували абсолютне функціонування соцреалізму як «творчого методу», простежити, які саме механізми трансформації та модифікації соцреалістичного канону виявилися дієвими. Зокрема, сучасне літературознавство потребує концептуально цілісного аналізу антропологічної концепції соцреалізму як однієї із пріоритетних у сфері здійснення владного проекту побудови «нової людини» та «світлого майбутнього».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема запропонованого дослідження пов'язана з планами науково-дослідної роботи кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства Львівського національного університету імені Івана Франка. Зокрема, загальний напрям дослідження є складовою частиною розробленої теми «Класична і сучасна парадигми літературної теорії і компаративістики», над якою кафедра працювала до 2015 року (номер державної реєстрації – 0112U003251). З 2015 року кафедра працює над темою «Літературознавча думка від класики до сучасності: концепти, теорії, методології» (номер державної реєстрації – 0115U003695). Тему дисертації затверджено (протокол № 30/3 від 30 березня 2005 р.) та уточнено (протокол № 1/4 від 28 квітня 2006 р.) на засіданні Вченої ради Львівського національного університету імені Івана Франка.

Мета дисертації – дослідити процес формування соцреалістичного канону в українській літературі, проаналізувати його текстотвірні особливості, механізми модифікації та трансформації.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- проаналізувати наявні концепції і запропонувати власну інтерпретацію поняття «літературний канон»;
- з'ясувати особливості генези соцреалізму;
- простежити специфіку формування соцреалістичного канону в українській літературі;
- окреслити антропологічну концепцію «нової людини» як засадничу в соцреалізмі;
- дослідити основні типи «героїв» та «ворогів» як текстотвірні моделі в українській соцреалістичній літературі;
- описати механізми стилістичної модифікації соцреалістичного канону;
- проаналізувати особливості трансформації соцреалізму на жанрово-тематичному рівні.

Об'єктом дослідження є українська соцреалістична література як найбільш зрима спадщина радянського минулого, зокрема твори Павла Тичини, Володимира Сосюри, Максима Рильського, Наталі Забіли, Андрія Малишка, Степана Тудора, Григорія Епіка, Юрія Збанацького, Івана Ле, Петра Панча, Олександра Корнійчука, Юрія Мушкетика, Олеся Гончара, Олександра Ільченка та ін.

Предмет дослідження – особливості функціонування соцреалістичного канону в українській літературі та чинники його формування; текстотвірні механізми трансформації та модифікації соцреалістичної літератури на проблемно-тематичному, жанровому та образному рівнях.

Розв'язання поставлених завдань та досягнення мети роботи уможливають такі **методи**: *культурно-історичний* – дослідження особливостей літературної епохи ХХ ст.; *структурно-семіотичний* – аналіз образної системи, символів-кодів, жанрово-тематичних особливостей соцреалістичних текстів; *антропологічний* – тлумачення антропологічної концепції «нової людини» як однієї із пріоритетних у соцреалізмі; *соціологічний* – окреслення імперативної природи канону; *культурологічний* – трактування канону як осердя культурної пам'яті; *герменевтичний* – інтерпретація художніх творів; *постколоніальна критика* – пере-прочитання соцреалістичних текстів у нових суспільно-політичних умовах.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали праці Ф. Кермоуда, Дж. Гіллорі, Т. Іглтона, Я. та А. Ассманнів, М. Павлишина, М. Берга, М. Ямпольського, присвячені теорії літературного канону; студії з історії становлення та функціонування соцреалізму – доробок Г. Гюнтера, Є. Добренка, М. Вайскопфа, М. Літовської, М. Чудакової, Б. Гройса, Т. Круглової, В. Паперного, Т. Лахузена, К. Кларк, Е. Можейка, В. Томасіка, П. Фаста. Значний вплив на формування методологічного апарату роботи мали дослідження українських літературознавців, присвячені національному варіантові соцреалізму (праці В. Хархун, Т. Свєрбілової, Л. Скорини,

В. Кандинської, Н. Ксьондзик), проблемі генези та типології соцреалізму (роботи Д. Наливайка, Т. Гундорової, Л. Медведюк), його жанрово-тематичним особливостям (зокрема, дослідження українського соцреалістичного роману у працях Н. Бернадської, О. Філатової; «мілітарна» візія українського соцреалізму І. Захарчук), тлумаченню соцреалізму як масової літератури (розвідки Т. Гундорової та Т. Свєрбілової). Також у дисертації при аналізі дії владних механізмів у процесах канонізації та деканонізації враховано наукові підходи Г. Блума, П. Бурдьє, М. Фуко, П. Рікера та ін.

Наукова новизна роботи. Вперше в дослідженні соцреалізму увагу зосереджено на різновекторних підходах у трактуванні природи літературного канону, що тлумачиться як «інструмент соціальної домінації», «культурна грамати́ка» та «результат літературної комунікації». Оминаючи пряму опозицію до соцреалістичного канону, якою були дисидентська та еміграційна літератури, здійснено ревізію творчого доробку окремих авторів та реінтерпретацію текстів соцреалістичної літератури, що дає можливість продемонструвати рухомість та змінність як текстотвірних, так і фактографічних канонів. У фокусі нашої уваги – твори різних стадій становлення й розпаду соцреалістичного канону в українській літературі, що ілюструють теоретичні пропозиції дослідження та допомагають вирішувати дисертаційні завдання. Пріоритетною для розгляду в роботі стала антропологічна концепція «нової людини», яка визначала доміанти соцреалістичного канону на різних рівнях – проблемно-тематичному, образному, жанровому та ін. Відповідно до такого підходу запропоновано типологічний аналіз «героїв» та «ворогів» як моделюючих складових канону соцреалізму. Проаналізовано механізми стилістичної модифікації соцреалістичного канону, серед яких головно виділено несвідоме розширення рамок соцреалізму як результат домінування внутрішнього чуття слова та деформацію канону через самоцензуроване письмо, наслідком чого є пародійне звучання текстів. Жанрово-тематичну трансформацію канону запропоновано вважати новою цілісною пропозицією в рамках наявної системи соцреалізму, свідомим виходом «поза» соцреалістичні рамки, результатом компромісу між внутрішньою потребою розширення чи порушення канону та владними приписами. У роботі обґрунтовано погляд на соцреалістичний канон української літератури як залежний, проте цілісний проект. Специфічно українськими рисами соцреалізму визначено ідею творення нового радянського світу як богобудівництва та зображення вождя як Спасителя; утвердження ідеї «*homo sovieticus*» шляхом витіснення на маргінеси національних культурних маркерів; канонізовану ідею «старшобратерської дружби»; вагому роль поетичних жанрів в українському соцреалістичному каноні; інтенсивну фольклоризацію різних текстових рівнів; частий відхід від «основного сюжету» у «великих наративах». Національні особливості української літератури проявляються також на стадії трансформації та подальшого розпаду соцреалістичного канону через розвиток таких жанрово-тематичних форм, як

химерна проза, твори екологічної й історичної тематики та автобіографічні форми оповіді.

Теоретичне та практичне значення дисертації полягає в обґрунтуванні концепції соцреалізму, виходячи із теорії літературного канону. Основні положення та результати роботи можуть бути використані для подальшого дослідження української соцреалістичної літератури та розробки курсів і спецкурсів з історії української літератури ХХ століття, теорії літератури, постколоніальних студій, а також для укладання навчально-методичних посібників та у процесі підготовки монографічних досліджень на тему соцреалізму, тоталітарного досвіду в культурі, канонотворення та деканонізації.

Особистий внесок здобувача. Результати дисертаційної роботи, наукові публікації й апробація є повністю особистим здобутком автора.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження були оприлюднені у доповідях на VIII Міжнародній конференції молодих учених (Київ, 2005), на Всеукраїнській науковій конференції «Література в контексті кризової доби» (Чернівці, 2005), Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Література в системі міждисциплінарних зв'язків» (Львів, 2007), Науковій конференції «Канон максимального розширення» (Миколаїв, 2007), Міжнародній науковій конференції до 160-річчя заснування кафедри української словесності «Українська філологія: школи, постаті, проблеми» (Львів, 2008), Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Письменник в умовах заблокованої культури» (Кременець, 2013), Всеукраїнському науковому семінарі «Література для дітей та юнацтва в Україні між західним та східним канонам: деканонізація-канонізація» (Львів, 2014), а також на лекційній сесії Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва в Західному науковому центрі НАН України та МОН України (2015), наукових семінарах та звітних конференціях кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства Львівського національного університету імені Івана Франка (2006, 2007, 2014, 2015, 2016), під час наукового стажування у Вроцлавському університеті (Вроцлав, 2016).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 9 наукових статтях, з них 8 – у фахових виданнях ДАК МОН України, 1 – у міжнародному науковому фаховому виданні.

Структура роботи обумовлена її метою та завданнями. Дослідження містить вступ, 4 розділи, висновки, список використаних джерел, який нараховує 367 позицій. Загальний обсяг роботи – 227 сторінок, з них 192 складає основний текст.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, сформульовано мету і завдання дисертації, визначено її об'єкт та предмет, подано коротку

характеристику методів дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості про апробацію роботи.

У першому розділі **«Канон як проблема літературно-критичного дискурсу»** увагу зосереджено на теоретичних аспектах дослідження поняття літературний канон у сучасній гуманітаристиці, подано його критичне осмислення та запропоновано власний підхід у дослідженні природи канону.

У підрозділі **1.1. «Літературний канон: до історії поняття»** виокремлено фактографічне та текстотвірне розуміння літературного канону. Фактографічний підхід трактує канон як сталий репрезентативний список текстів та авторів, що слугують взірцем для подальшого творення. Текстотвірний канон – це усталені закони, норми та принципи творення художніх текстів. Важливим моментом у теорії літературного канону є відмінність західної та східної традицій, перша з яких розуміє канон як текст, друга – як особотекст (за Марком Павлишиним – іконостаc). Увагу акцентовано на складній природі й особливостях функціонування канону в сучасній культурі й літературі зокрема, що виразно проявляється в його стосунку до таких культуротворчих явищ, як традиція, норма і класика.

У підрозділі **1.2. «Канон: «культурна грамати́ка» чи «інструмент соціальної домінації»** окреслено два основні підходи до розуміння природи канону – інституційний та естетичний, – що при більш детальному розгляді дають підстави стверджувати його комунікативну природу як однієї з форм культурної пам'яті. Для ідеологічного підходу визначальною є думка про те, що лише влада у формі інституційних осередків здійснює вплив на канонотворчий процес. Апелюючи до теорії літературного поля П'єра Бурдьє, літературу потрактовано як частину поля влади, що конкурує з іншими полями – економіки, політики, релігії тощо. Канон постає певною легітимізуючою основою культурно-політичної ідентичності, що узаконює владу на основі спеціально відібраних текстів. Процеси виробництва канону відтворюють сталі владні структури, формуючи у такий спосіб набір текстів не так презентативний, як ієрархічний, сам же канон формується згідно з принципом ієрархічності в культурі та посилює відносини нерівності в ній. У залежності від ступеня ідеологічного впливу канон може функціонувати як абсолют (наївна довіра до канону), як взірець (здатність до аналізу канону) і як варіант (можливість перегляду канону). У свою чергу аксіологічний напрямок дослідження природи канону визнає естетичну вартість тексту єдиним чинником канонотворення, нехтуючи значенням владних структур у цьому процесі (такий підхід базується на теорії «сильного автора» Гарольда Блума). «Канонофіли» вважають, що твір стає канонічним лише завдяки своїй естетичній силі, виступаючи взірцем мовного, стилістичного та риторичного наповнення художнього тексту, «культурною грамати́кою» пам'яті соціуму. Важливу роль у канонотворчому процесі відіграє літературна комунікація. Комунікативний підхід передбачає тлумачення канону як постійно змінної категорії, як рух у напрямку до нових інтерпретацій, як

результат взаємодії автора, твору та читацької аудиторії. Канонічний текст – це текст, що орієнтований на активну зустріч із читачем, а практика перечитування художніх творів виступає дієвим механізмом канонізації, що передбачає інтеграцію тексту як об'єкта інтерпретації.

У підрозділі **1.3. «Чинники формування літературного канону»** визначено основні чинники формування літературного канону, серед яких головно виділили такі, як цензура (її найглибший рівень – автоцензура), літературна критика, навчальні програми, видавнича сфера, читацька рецепція (зокрема, явища моди та скандалу) і система відзнак (рейтинги, премії тощо).

Першим чинником впливу на літературний канон є **цензура**, яка може виступати і як абсолютна, і як інституційна заборона, а може виявлятися у формі непрямого тиску, наслідком чого є самоцензурування. Цензуру потлумачено як систему контролю за виробництвом, зберіганням і використанням соціального та культурного капіталу, як авторитарний механізм здійснення влади у сфері культури. Витіснення окремих авторів та текстів із публічного дискурсу, вилучення творів, цензурування та контроль над перекладами, обмеження доступу до іншомовної літератури, а відтак і зміна читацьких запитів через тотальне цензурування рецептивного поля, а головно фізичне знищення та терор – це ті владні механізми, які забезпечували утвердження та довготривале функціонування соцреалістичного канону в українській літературі. Літературна критика – наступний чинник канонотворення – передбачає розуміння канону як естетичного орієнтира, так і як інструмента соціальної домінації. У першому випадку пріоритетом для літературної критики стає виведення «формули» канонізації тексту та критеріїв зарахування/незарахування до канону, де головно важать такі естетичні критерії, як оригінальність форми та змісту, поетикальна поліфонія, естетичний вплив тощо. Ідеологічний підхід передбачає нав'язування літературною критикою знаку цінності та ваги тексту. До формування канону також долучаються освітні програми з так званим «списком обов'язкової літератури». На жаль, часто сама система освіти може бути спрямована на авторитарне відтворення канонічних переліків, а не на критичне їх прочитання та розуміння, виключаючи простір для вибору та можливість пропонувати різні версії для співставлення. Саме в такому контексті почалася дискусія стосовно проблем «канонофільства» та «каноноборства», що переросла в теорію канону. **Видавнича сфера** функціонує в соціальному та комунікативному контекстах, які часто залежать від таких чинників, як авторитет традиції, підтримка чи супротив новаторству, статус автора, а також престиж, мода, скандал тощо. Видавці, як і критики, стають «авторами» репрезентативного простору літератури, вони впливають на процес комунікації між автором, текстом та читачем, що у свою чергу є вагомим чинником формування та деформування канону. Роль **читача** у процесі канонізації є не менш вагомою, аніж інституційні механізми. Читацька аудиторія здатна як підсилити, так і послабити потенціал певного тексту, інвестувати чи не

інвестувати у нього певний «символічний капітал». Окремої уваги в канонотворчому процесі заслуговують фактори моди та скандалу, літературних конкурсів та премій, що здатні вирізнити книжку й особу автора та надати їй особливого статусу в канонічній ієрархії.

У другому розділі «Соцреалізм як «творчий метод» і його компоненти» проаналізовано різні підходи до вивчення соцреалізму в західноєвропейському, американському та пострадянському літературознавчих дискурсах, зосереджено увагу на основних його компонентах та особливостях генези.

У підрозділі 2.1. «Основні проблеми реінтерпретації соцреалістичного канону: різновекторність підходів», аналізуючи літературно-теоретичне надбання дискурсу про «радянське», виділено кілька основних векторів дослідження соцреалізму, що дало змогу подивитись на «творчий метод» під різними кутами зору.

У розгортанні дослідження соцреалістичного дискурсу виділено кілька хронологічних етапів та локаційних центрів. Так, перші студії з'явилися у 1950-60-х рр. ХХ ст. і пов'язані із процесами лібералізації суспільно-політичного життя (ключовою вважаємо розвідку А. Синявського (Абрама Терца) «Що таке соціалістичний реалізм?», 1957). 1970-80-ті рр. – наступний етап «советологічного» дискурсу – характеризуються посиленою увагою до «перечитування» переважно російського варіанта соціалістичного реалізму в літературі (роботи Г. Струве «Російська література за часів Леніна і Сталіна (1917 – 1953)», 1971; Д. Брауна «Радянська література за часів Сталіна», 1978). 1980-ті рр. – поворотний момент у вивченні соцреалізму, коли відбулася «кристалізація советологічного дискурсу про «радянське» (В. Хархун). У підрозділі увагу зосереджено на теорії «основного сюжету» та ідеї соцреалізму як «офіційного сховища державних міфів», де домінуючим були міф про Велику сім'ю та архетипи Батька (Сталін), Матері (Батьківщина), Героя (син) та ворогів (К. Кларк, «Радянський роман. Історія як ритуал», 1981); проаналізовано структуралістську теорію почерговості домінування культур В. Паперного (праця «Культура Два», 1985); розглянуто концепцію канонічності соцреалістичного мистецтва (Г. Гюнтер, «Виникнення і функціонування соцреалістичного канону в радянській літературі 1930-х», 1984). 1980-90-х рр. – зародження пострадянського соцреалістичного дискурсу (вихід антологій «Звільнення від міражів. Соцреалізм сьогодні» (в упорядкуванні Є. Добренка, 1990) та «Знайомий незнайомиць. Соціалістичний реалізм як історико-культурна проблема» (за редакцією Н. Куренної, 1995). 2000-х рр. – початок міждисциплінарного етапу розвитку науки про соціалістичний реалізм, що передбачав перегляд заперечного ставлення до «творчого методу». Його прихильники аналізують соцреалізм, звільнившись від усталених догм та політичних приписів, намагаються з'ясувати, як він корелює із сучасними та попередніми напрямками. Цей вектор дослідження першочергово пов'язаний із постаттю Є. Добренка, автора «провокаційної» концепції, в основі якої лежить трактування соцреалізму як

синтезу ідеології та естетики. Репрезентативними роботами такого підходу стали антологія «Соцреалістичний канон», 2000; збірники «Радянське багатство. Статті про культуру, літературу й кіно», 2002; «Соцреалізм. Фабули – комунікати – ікони», 2006; «Яке «радянське» зараз? Ідентичність, спадщина, пам'ять», 2008. Особливу увагу зосереджено на українських студіях соцреалізму, зокрема виокремлено основні проблеми його дослідження: до розгляду естетичних та ідеологічних параметрів соцреалістичного канону зверталися В. Кандинська, І. Захарчук, Н. Ксьондзик, Г. Соловій; проблема генези і типології соцреалізму стали предметом аналізу окремих праць Д. Наливайка, Т. Гундорової, Л. Медведюк, О. Сінченка; вивченню соцреалізму як масової культури присвячені розвідки Т. Гундорової та Т. Свербілової; окремі жанри соцреалістичного канону досліджували Н. Бернадська та О. Філатова. Соцреалізм став об'єктом уваги низки монографій (В. Хархун, «Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації», 2009; І. Захарчук, «Війна і слово. Мілітарна парадигма літератури соціалістичного реалізму», 2008; Т. Свербілова та Л. Скорина, «Українська драма 30-х рр. як модель масової культури та історія драматургії у постатях», 2007; Т. Свербілова, Н. Малютіна та Л. Скорина, «Від модерну до авангарду: жанрово-стильова парадигма української драматургії першої третини ХХ століття», 2009) та збірників (зокрема, серія «Studia Sovietica» за редакцією В. Хархун). Для вироблення методологічної бази дослідження соцреалістичного канону проаналізовано надбання польських літературознавців (праці Е. Можейка, В. Томасіка, З. Ярославського, П. Фаста, З. Лапінського тощо). Осібне місце в дискурсі про «радянське» займає російський вектор вивчення «творчого методу» (розвідки Т. Круглової, М. Чудакової, М. Чегодаєвої, Л. Булавки, Ю. Борева та ін.).

У підрозділі **2.2. «Генеза соцреалізму: теоретичний аспект»** простежено особливості генези соціалістичного реалізму в українській літературі, фактори, що визначали його формування та розвиток.

У сучасній гуманітаристиці виокремлюють три основні тенденції розуміння «творчого методу»: соцреалізм як теоретична фікція, ідеологічний модус чи синтез ідеології та естетики. Перша повністю заперечує саме існування такого «художнього явища» як соцреалізм. У другому випадку соцреалізм тлумачать виключно як продукт тоталітарної системи, де відбулося міцне зрощення політики та культури, а ідеологія виконувала функції «репрезентативної культури». Третій напрямок дослідження ставить питання про перегляд заперечного ставлення до «творчого методу». Трактують соцреалізм як синтезу ідеології та естетики, як «культурного компромісу» (Є. Добренко) дає можливість простежити поєднання ідеологічних та естетичних констант літератури періоду соцреалізму. І д е о л о г і ч н и й вимір визнає ідейність, класовість (народність) та партійність основними ознаками соцреалістичного тексту, в той час як естетичний вимір зводиться до використання окремих напрацювань напрямів та стилів попередніх епох, які

відповідали приписам та догматам ідеологічного проекту. Детальний аналіз проблем генези соцреалізму дає можливість стверджувати еклєктичну природу його внутрішньої художньої структури, де синтезовано насамперед риси реалізму XIX століття, класицизму, романтизму та неоромантизму, авангарду.

Окремим напрямком досліджень визнано встановлення історичних рамок соціалістичного реалізму. У роботі увагу зосереджено на протоканонічній фазі соцреалізму, тенденції становлення якого з'являються вже від 20-х років XX ст. (зокрема, у пролетарській літературі). Відтак директивне засвідчення соціалістичного реалізму як «творчого методу» (1934 р.) є початком фази застосування канону, який уже існував у полі літератури, хоч і не був затверджений «юридично». Література сталінського періоду стала «осердям» соцреалізму, який, однак, не зникає зі смертю Сталіна (1953 р.), а з різною мірою ідеологічного тиску продовжує існувати аж до повного краху політико-ідеологічної системи (кінець 80-х – початок 90-х рр. XX ст.)

Третій розділ «Текстотвірні особливості соцреалістичного канону» присвячено визначальній для соцреалізму українського зразка антропологічній концепції «нової людини», проаналізовано особливості укладання пантеону радянських героїв, зосереджено увагу на образі ворога як моделюючій фігурі соцреалістичного тексту.

У підрозділі **3.1. «Нова людина»: канонізація радянського дитинства»** розглянуто проблему репрезентації радянського дитинства, що тісно пов'язана з антропологічною концепцією «нової людини». Утвердження «нового антропологічного типу» стало ідеологічним проектом радянської влади, мета якого – перекодування радянської людини як людини системи, створення нових стереотипів та нових поведінкових програм. Соцреалістичний літературний герой став центральним текстотвірним механізмом та визначав систему соцреалістичного канону. Така радянська людина функціонувала виключно як біографічний проект влади, вагомою частиною якого стало зображення дитинства, що мало на меті процесуально показати радянську дитину не просто як типаж, а як певний тип біографії, що створювалася за чітко прописаними схемами та канонами. Образові радянської дитини, що має *пере-*сотворитися в «нову людину», притаманні риси дисциплінованості, самопожертви та героїзму. Вона виконувала функції *на* людини, що не відчуває болю, не сумнівається, чітко виконує доручення (Юрій Збанацький, «Єдиний вартовий»). Прикметно, що в соцреалістичних текстах між дитинством і дорослістю розмита вікова межа: радянські діти не проживають період дитинства як самоціль, оскільки відчувають «внутрішню потребу» допомагати країні, бути корисними для колективу, вести боротьбу з «чужим» (П. Панч, «Син Таращанського полку»; Ю. Збанацький, «Гвардії Савочка»). Вони рано дорослішають, готові йти на війну, відчувають відповідальність перед державою, ризикують життям (Ю. Збанацький, «Довгі ноги»; П. Панч, «Червоні галстуки»). Образ радянської дитини стає концептуальним центром

текстів соцреалізму, що творить героїчний міф, важливу роль в утвердженні якого відігравали ритуал та церемонія, міфологізовані державою атрибути та фетиші радянської влади (червоний прапор, червоний галстук, радянська зірка, портрет вождя тощо). Для соцреалістичних творів характерним є відкидання минулого як часової категорії. Радянські діти живуть тільки «світлим майбутнім», за яким закріплюється наліпка «нового раю».

У підрозділі 3.2. «Типи радянських героїв» простежено специфіку функціонування різних типів радянських героїв, серед яких головно ми виділили героя-воїна, героя-робітника, героя-селянина, героя-партійного керівника.

Мілітарна стратегія стала вирішальною у розбудові СРСР як «великої держави» – саме її влада використовувала задля формування та утвердження колективної ідентичності в рамках радянського міфотворення. Війні приписували ознаки сакральності, жертвності, героїчності. Відтак першочергово пантеон радянських героїв почали поповнювати герої-воїни, яких наділяли рисами напівбогів, здатних через війну *пере-сотворитися* і *пере-сотворити* світ. Самопожертва та відвага стають домінуючими рисами центральних літературних персонажів, а їх репрезентація стає обов'язковою в соцреалістичних текстах. Міфологізація тоталітарного буття сприяє утвердженню статусу радянського героя як будівничого нового життя та символічного переможця, який долає усі перешкоди та усіх ворогів, проте часто мусить пройти ритуал символічної смерті (Ю. Збанацький, «Таємниця Соколиного бору»; П. Загребельний, «Дума про невмирущого»; А. Малишко, «Прометей»). Таке помирання і наступне відродження є обов'язковим компонентом традиційних ритуалів переходу з одного (гіршого) світу в інший (кращий). Активне використання мілітарної стратегії виступає способом утвердження колективної ідентичності в процесі політичного міфотворення. Культивування такого типу героїв здійснювало подвійну функцію – утвердження міфу про колективну загрозу, а відтак і виняткову місію радянського воїна, а також розгортання офіційної версії «історичної правди» та спотворення історичної пам'яті.

На початку ХХ століття праця стає домінуючою в розбудові нового світу та у формуванні нових суспільно-економічних відносин. Відтак на зламі 20-30-х рр. все більшої популярності набувають твори на виробничу тематику. Герої-робітники бачать працю як єдине джерело сили творення нового щасливого майбутнього (О. Донченко, «Зоряна фортеця»). Образ ударника-трудівника стає одним із домінуючих антропологічних типів радянської дійсності. Присвоєння статусу «нової людини» героям стаханівського руху можна розглядати як свого роду ритуальне возвеличення людей, яким відводилась роль «титанів» праці. Люди почали себе асоціювати з гвинтиками велетенської машини, вони відчували свою причетність до держави, свою потрібність на «трудовому фронті». Стратегічно важливими у становленні героя-ударника були процеси так званого загартування та

перековки, які тлумачаться як єдино можливий шлях почати новий етап у житті та бути причетним до створення нового суспільства, врешті-решт стати новою людиною. Праця радянської людини набула ознак естетичної категорії, адже вона причетна до організації та упорядкування світу після великого хаосу, до моменту творення «прекрасного», «щасливого», «світлого» (В. Собко, «Лихобор»). Відтак її трактують як єдино правильний шлях до самовдосконалення, але домінантним компонентом тут виступає процес жертвоприношення-себе (Г. Епик, «Петро Ромен»). При цьому в соцреалістичних текстах на виробничу тематику спостерігаємо маргіналізацію приватного простору та його одержавлення (Г. Епик, «Перша весна»).

Українське селянство як носія національного генетичного коду влада трактувала як тотальну загрозу. «Перековка» мала на меті знищити українського селянина як індивідуальність. Тож в іконографії героїв актуалізувався «новий» погляд на героя-селянина, на якого радянська влада покладала подвійне завдання. По-перше, це формування нової системи взаємин із владою в рамках колгоспного господарства, а відтак розуміння колгоспу як «колективного селянського раю», подарованого партійною верхівкою. Інше завдання – закріплення за героєм-селянином статусу будівничого нового світу і виконавця плану колективізації як спасіння (І. Ле, «Змичка»; Г. Епик, «Перша весна»).

У типі герой-партієць (комуніст) найбільш органічно втілені риси, що характеризують нову людину радянської системи. Показати такого героя означає дати цілісний образ соціалістичного будівничого, провідника і наставника. На ранньому етапі становлення соцреалізму головним образом для наслідування був образ Леніна як втілення абсолюту та «тоталітарного Христа» (В. Хархун). Після смерті Леніна відбувається символічна «передача влади», що тепер зосереджується в руках нового партійного керівника – Сталіна. Образ Сталіна став центральним у тоталітарному мистецтві. Він синтезував у собі і Вождя, і Батька, який виступав як гарант і натхненник, як творець добра для «своїх» і зла для «чужих». Усі сфери життя радянської людини підпорядковані Сталіну, який виконував роль деміурга, здатного впорядкувати хаос та пересотворити світ. Розвінчання «культу особи» сприяло перенесенню уваги до керівників нижчих ланок, які мали продовжити справу символічного «батька народу». Герої-керівники «виковують» нове покоління, «чудесний сплав» нових людей, вірних нащадків-комсомольців, виконавців лозунгів партії. Часто молодий герой має наставника, а після переродження сам стає ним, і так відбувається циклічна побудова нового світу з новими людьми.

У підрозділі **3.3. «Образ ворога як моделюючої фігури соцреалістичного тексту»** простежується моделююча роль образу ворога у соцреалістичному тексті. Для становлення нової радянської людини, росту її громадянської активності в ім'я партії обов'язковою умовою є наявність антипода – в о р о г а . Міфологізований образ ворога утверджується в масовій свідомості за допомогою пропаганди та агітації. Детальний аналіз текстів

періоду панування соцреалізму дає можливість говорити про такі основні стратегії влади стосовно моделювання образу ворога: стратегія формування кола «чужих» та «своїх» (відповідно до цього у роботі подано багатоплановий типологічний ряд ворогів, залежно від фази функціонування соцреалістичного канону), демонізація ворога, відсутність його персоналізованого образу (процес знеособлення) та актуалізація міфу про фатальну загрозу з боку «чужого». Радянська влада повністю контролювала процес селекції радянських міфів, відповідно до яких і формувала стереотипне сприйняття ворога, уклала такий образ, який би підходив до владного пазла «історичної правди». Відбувалася актуалізація міфу про фатальну загрозу з боку «чужого», тому важливо було застосувати усі можливі механізми у формуванні негативного образу як зовнішнього, так і внутрішнього ворога, утвердити потребу ненавидіти «чужого», щоб зберегти за собою увесь «політичний капітал» (П. Панч, «Гриць і Микола»; П. Загребельний, «Дума про невмирущого»).

Четвертий розділ «Особливості трансформації соцреалістичного канону» присвячений процесам модифікації соцреалістичного канону української літератури на стильовому, жанровому та проблемно-тематичному рівнях.

У підрозділі **4.1. «Механізми стилістичної модифікації канону»** увагу зосереджено на таких механізмах модифікації соцреалістичного канону, як несвідоме розширення рамок соцреалізму, коли перемагає внутрішнє чуття слова, для якого неприпустима регламентованість та відповідність чітко прописаній схемі, та деформація канону через самоцензуроване письмо, наслідком чого є пародійне звучання соцреалістичних текстів. Дієвість першого випадку простежено на прикладі роману С. Тудора «День отця Сойки». Серед нетипових для соцреалістичного тексту рис виділено такі, як застосування принципу «текст у тексті», розмитість часопросторових рамок, використання екскурсів у минуле, активне долучення до тексту внутрішніх монологів. Такий тип оповіді породжує так званий «монтажний» наратив, що до певної міри зближує роман «День отця Сойки» з романом «потоків свідомості» з його багатоплановою структурою тексту. Проте залучені різноманітні засоби порушення лінійної розповіді функціонують разом із структурним осередком соцреалістичного твору – основним сюжетом, що може свідчити про боротьбу двох начал у свідомості автора. Серед механізмів виходу «поза» канон у романі увагу акцентовано на проблемі роздвоєння та маскування, принципі автодіалогу, який часто спонукає до самоусвідомлення себе через Іншого, що виконує функцію дзеркала.

Дієвість другого механізму модифікації канону – деформація через самоцензуроване письмо, наслідком чого є пародійне звучання соцреалістичних текстів – простежено на прикладі творчості П. Тичини. Поезію Тичини після «Сонячних кларнетів» і до «Партія веде» запропоновано вважати проміжним періодом, де він уже не «геній», але й ще не «блазень», а людина-маска, яка має зробити вибір: використовувати пародійне письмо як опозицію до

офіційного канону чи перетворити такий стиль у канонічне письмо. Спостерігаємо ситуацію, коли соцреалістична система витісняє «драму» Тичини, а самоконтроль сягає такого рівня, що автор відмовляється від власної ритмічної орнаментативності, від «кларнетизму», від «музичної» поетики, а натомість використовує готові соцреалістичні формули. Самообмеження і самоцензурування були одними із головних факторів, що вплинули на зміну у творчості Тичини, адже саме внутрішня цензура, незалежно від того, чим вона була зумовлена, спричиняла використання кліше, а намагання сховатися за «маскою» іронії чи самоіронії надавало творам пародійного звучання. Припис і регламентованість суперечать самій природі творчості, зводячи літературу до самоповторення і, як наслідок, самопародії. Викривлення, шифрування, використання підтекстів та натяків у поєднанні з постулатами марксизму-ленінізму ускладнювали соцреалістичні тексти, що спричинило модифікацію канону, а згодом вплинуло і на процес деканонізації.

У підрозділі 4.2. «Специфіка жанрово-тематичної трансформації» простежено шляхи оновлення літератури та початок процесу розхитування канону, що згодом спричинило його розпад. Жанрово-тематичну трансформацію канону розглянуто як нову цілісну пропозицію у рамках існуючої системи соцреалізму, свідомий вихід поза соцреалістичні рамки, результат компромісу між внутрішньою потребою розширення чи порушення соцканону та владними приписами щодо «правдивого, конкретно-історичного відображення дійсності». Свідомий вихід поза соцреалістичні рамки як один із механізмів розхитування канону зсередини головно проаналізовано на прикладі химерної прози (О. Ільченко, «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця»; В. Земляк, «Лебедина згряя»; В. Шевчук, «Дім на горі»), яку справедливо можна назвати *не*-соцреалістичним явищем у межах закритої системи соцреалізму. Аналізуючи механізми трансформації та застосування «умовності» в соцреалістичному тексті, увагу зосереджено на чотирьох модусах «нежиттєподібності» в тогочасній радянській прозі: концептуальна умовність (два плани розповіді), характерологічна умовність (особливість творення характерів та героїв), ситуаційна умовність (нетиповий сюжет) і умовність манери розповіді (ліризована розповідь).

Застосування механізмів деформації сприяли зміні канону соцреалізму на різних рівнях – жанровому, ідейно-тематичному, типологічному (нові «герої» та «вороги»), на рівні поетики тощо. Зокрема, в роботі увагу зосереджено на таких «нововведеннях», як тема екології (Ю. Мушкетик, «Останній острів»), тема НТР (П. Загребельний, «З погляду вічності»); тема становлення молодої людини (А. Дімаров, «Ідол»). Зважаючи на оновлення тематичної картини соцреалізму, з'являлись нові «герої» – учені, митці, вчителі (Ю. Мушкетик, «Біла тінь»; В. Дрозд, «Спектакль»; О. Донченко, «Любима книжка»; О. Копиленко, «Порізана парта») та «вороги» – кар'єристи, пристосуванці, непрофесіонали, п'яниці, нероби, хулігани (О. Гончар, «Собор»; В. Собко, «Лихобор»; Ю. Мушкетик, «Біла тінь»).

Жанрово-тематична трансформація соцреалістичного канону спричинилася і до порушення схеми «ідеального радянського дитинства», відтак у текстах з'являються діти-безхатченки, прошаки, діти-інваліди, сироти, діти, які недоїдають (Григор Тютюнник, «Перед грозою», «На перекаті», «Сито, сито...»); Є. Гуцало, «З горіха зерня», «Сліпий Сень»). У період розхитування соцреалістичного канону спостерігаємо *пере*-відкриття історичної прози, що можна трактувати як спробу повернення української історії через художнє слово, як відвоювання простору літератури про своє «перекреслене» чи «забуте» минуле. Зв'язок історичної прози із філософією та інтерес до морально-етичних проблем спричинилися до появи нових героїв: літописців (Р. Федорів, «Отчий світильник»), князів-мислителів (С. Склярєнко, «Володимир»), філософів (П. Загребельний, «Диво»). Визначальною для історичної прози цього періоду запропоновано вважати концепцію «мислячої історії» (М. Ільницький). Обравши шлях філософсько-екзистенційного осягнення минулого, письменники намагалися вступати у діалог із читачем про минуле та сучасне, про історичну пам'ять та історичну амнезію, про забуття та відповідальність.

Порушення канону спричинило його деформацію і на жанровому рівні. У роботі звернено увагу на появу таких жанрів, як жанр «історії», сімейний роман, сповідальний роман, повість-спогад, повість у новелах, роман-балада, фантастичний роман, автобіографічні жанри.

У **Висновках** узагальнено основні результати роботи, отримані внаслідок дослідження соцреалістичного канону, його визначальних рис, особливостей процесів формування та трансформації в українській літературі. Зважаючи на існування часто взаємосуперечливих підходів до розуміння літературного канону, запропоновано власну інтерпретаційну модель, яка враховує ідеологічні, естетичні та суспільні підходи до трактування цього поняття. Попри дуалістичне розуміння канону, що тлумачиться і як репрезентативний список, і як усталені норми та правила процесу художнього творення, у фокусі цієї роботи – не фактографія літературного процесу, а текстотвірні механізми формування та трансформації літературного канону періоду соцреалізму, що визначали характер окремих творів і літературної системи в цілому. Хронологічно дослідження охоплює кілька десятиліть – від періоду становлення соціалістичного реалізму як панівного «творчого методу» (20-ті рр. ХХ ст.) до постканонічної стадії соцреалізму (80-ті рр. ХХ ст.).

Детальний аналіз чинників укладання канону в рамках української соцреалістичної літератури дав можливість простежити владні маніпуляції в актах канонізації/деканонізації, базовані на перерозподілі влади у літературі. Наслідком такого зовнішнього втручання стало вибудовування канону не як репрезентативного набору текстів, а як ієрархічного списку, нав'язуваного шляхом владного примусу. Дослідження соцреалістичного канону з аксіологічної точки зору допомогло з'ясувати «культурну граматику» радянського народу як ідеологічно конструйованої спільноти та визначити

основні символічні форми вираження культурних смислів радянської дійсності. Дослідження комунікативної функції канону оприявило механізми, які забезпечують «зв'язок поколінь» та уможлиблюють процес *при-пам'ятовування* та *пере-осмислення* усього тоталітарного досвіду.

У радянському суспільстві культура та мистецтво ніколи не мислились поза політикою, а політика – поза ідеологією. Відтак основним чинником формування соцреалістичного канону можемо вважати владну ідеологію, що мала на меті підкорення індивідуальної творчості світоглядним установам та політичним цілям. Зрештою, домінування ідеологічного фактора в культурі та літературі привело до естетизації повсякдення в соцреалізмі та витворення фіктивного світу, театралізації та ритуалізації життя. Відтак, соцреалізм потрактовано як штучно змодельований владний проект у сфері культури та літератури, що задля монополізації влади на всіх рівнях та утвердження нової радянської ідентичності («*homo sovieticus*») мав на меті створення моностилістичної системи з чітко прописаними правилами, розписаними схемами, спеціально продуманими типажами, зрозумілими для масового радянського читача.

Українська версія соцреалізму вибудовувалась відповідно до літературного канону російської літератури, а національні літературні маркери витіснялися на маргінеси. Втрата державності, колоніальне минуле, проблема національної самоідентифікації, терор, прагнення до експериментів – це ті чинники, які впливали на становлення української версії соцреалізму. Відтак канон формувався як продукт тоталітарної системи та функціонував як модус владної ідеології. Попри те, що радянське суспільство в період політичної та соціальної нестабільності сформувало запит на соціалістичні ідеї з тезами про «світле майбутнє» та «нову людину», партія не змогла б забезпечити такий «успіх» соцреалізму в українській літературі, якби не застосування прямого фізичного тиску та авторитарної дії владних канонотворчих чинників.

Формуючи модель дослідження генези соцреалізму, ми запропонували тлумачити його як «культуру мутагенну» (Євгеній Добренко), виходячи із полівалентності домінант, що споріднюють його з реалізмом, класицизмом, неоромантизмом, авангардом, і навіть з масовою літературою. Соцреалізм увібрав у себе художні засоби і традиції попередніх культур, які були прийнятними для тоталітарної влади і набували нової функції відповідно до особливостей ідеологічного проекту. Іntenцією владного дискурсу стало створення тоталітарного мистецтва, еkleктичного за внутрішньою художньою структурою.

Визначальною для аналізу української версії соцреалізму вважаємо антропологічну концепцію «нової людини». Реалізація такого плану стала можливою завдяки досконалій переробці «людського матеріалу» та побудові владного «біографічного проекту», а утвердження образу «нової людини» – центральним спецзамовленням у політичному проекті влади. З перспективи використаного в дослідженні антропологічного підходу саме образи героїв

виявляються визначальними для текстотвірного канону українського соцреалізму. Зокрема, це зумовило конструювання образу ідеальної дитини з її подальшим перетворенням в ідеального героя – гвинтик ідеологічної системи. Героїзація радянської людини забезпечувала формування колективної ідентичності нового зразка, яка мала посилити денаціоналізацію та утвердження «*homo sovieticus*».

Для становлення нової радянської людини, росту її громадянської активності в ім'я партії обов'язковою умовою стала наявність антипода – ворога. Формування образу ворога відіграє одну з ключових ролей у розбудові радянського політичного міфу про СРСР як «велику сім'ю», що мав беззаперечний вплив на масову свідомість. Він функціонує в умовах утвердження образу харизматичного лідера, адже існування пантеону героїв під керівництвом «напівбога», «мудрого батька» чи «старшого брата» можливе в постійному протистоянні з ворогом. Культивування цього образу як загрози дало можливість самовдосконалюватися героєві, змушувало його до постійної самообілізації.

Соціалістичний реалізм нав'язував культурі та мистецтву готові схеми аналізу та відображення реальності, водночас декларуючи «правдиве історично-конкретне зображення дійсності в її революційному розвитку». Починаючи з 30-х рр. ХХ ст. тексти, що слідували установкам влади, набули типової структури, передбачуваності й впізнаваності, перетворюючи літературу на масове виробництво однорідного «художнього» продукту. Завданням такого владного експерименту було як перетворення світу, так і зміна способу сприйняття реальності. Естетизована фальсифікація буття, чітке домінування «ідеологічного» та «тоталітарного» у сфері культури, формування соцреалістичної теорії як процес політизації художньої свідомості – це ті форманти, які визначали становлення та функціонування соцреалістичного канону української літератури.

Однак внаслідок дії різних чинників у каноні відбуваються поступові фактографічні і текстотвірні трансформації, і література соцреалізму тут не була винятком. Проходячи різні етапи розвитку, соцреалістичний канон постійно зазнавав модифікацій, насамперед на поетикальному рівні. Оминаючи пряму опозицію до канону, якою були дисидентська та еміграційна література, ми зосередили дослідницьку увагу на текстотвірних процесах і явищах, які підривали соцреалістичний канон «зсередини» в рамках «легального» поля чи на його межі. Основними механізмами стилістичної модифікації, головню на ранніх етапах становлення соцреалістичного канону, стали несвідоме розширення рамок соцреалізму внаслідок перемоги внутрішнього чуття слова, для якого виявилися неприйнятними нав'язувані регламентованість та схематизм, а також деформація канону через самоцензуроване письмо, наслідком чого стало пародійне звучання соцреалістичних текстів.

Лібералізація суспільного життя в 50-60 рр. ХХ ст. та зміна тогочасної картини радянського світу впливала на процеси остаточного розхитування

соцреалістичного канону. Потреба «говорити про інше» і «по-іншому», пошук шляхів виходу поза межі основного сюжету, намагання розширити рамки канону, вказуючи на «больові» точки соцреалізму, сприяли його жанрово-тематичній трансформації. Таку трансформацію можна вважати новою цілісною пропозицією в рамках наявної системи соцреалізму, свідомим виходом поза соцреалістичні рамки, результатом компромісу між внутрішньою потребою розширення чи порушення соцканону та владними приписами щодо «правдивого, конкретно-історичного відображення дійсності». Внаслідок цих процесів відбувається заміщення, розширення і переосмислення канону. Кожне суттєве порушення спричиняло його деформації та руйнувало саме підґрунтя соцреалізму.

Відтак українська соцреалістична література, навіть перебуваючи на маргінесах соцреалізму в рамках літератури СРСР, засвідчила свою «окремість» та «повноту». Вона, орієнтуючись на загальноприйнятту схему, все ж вибудувала свою чітку траєкторію розвитку з домінантними концептами та ідеями, з особливою жанрово-тематичною ієрархією, з нетиповими для соцреалізму поетикальними механізмами, які врешті привели до його остаточного демонтажу.

Попри значну увагу до проблем соцреалістичного канону, це дослідження стало першою теоретичною працею, що тлумачить соцреалізм, виходячи з антропологічної концепції «нової людини», згідно з якою герой виступає осердям текстотвірного канону соцреалізму. Втім залишається ще низка питань, які потребують ретельного й докладного вивчення, зокрема дослідження соцреалізму з погляду постколоніальної критики, аналіз «змаргіналізованих» жанрів соцреалістичного канону (автобіографічна проза, фантастичний роман), проблема взаємодії та взаємовпливів національних варіантів соцреалізму. Відтак ця робота є одним із кроків на шляху до цілісного теоретичного переосмислення усього тоталітарного досвіду в рамках української радянської літератури, способом *від-читати* знакові коди та підтексти одержавленого поля літератури, етапом на шляху до подолання посттоталітарної травми.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИСВІТЛЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Федорів У. Літературний канон як теоретична проблема / Уляна Федорів // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених : зб. наук. праць. – К. : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2004. – Вип. 10. – С. 215–220 (0,6 друк. арк.)

2. Федорів У. М. Літературний канон: феномен культурної пам'яті чи інструмент соціальної домінації / У. М. Федорів // Питання літературознавства : наук. зб. / Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича. – Чернівці : Рута, 2005. – Вип. 13 (70). – С. 36–42 (0,5 друк. арк.)

3. Федорів У. Процес *де-канонізації* і проблема перерозподілу влади у літературі / Уляна Федорів // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах : зб. наук. праць. – К. : ІВЦ Держкомстату України. – 2006. – Вип. 13. – С. 39–47 (0,5 друк. арк.)

4. Федорів У. Особливості функціонування часу і простору в соцреалістичних текстах / Уляна Федорів // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія філологічна. – 2007. – Вип. 39, ч. 1. – С. 296–303 (0,5 друк. арк.)

5. Федорів У. Літературний канон і цензура: захист чи тиск / Уляна Федорів // Парадигма : зб. наук. праць. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – Вип. 3. – С. 274–281 (0,4 друк. арк.)

6. Федорів У. М. Літературний канон як феномен культурної пам'яті / Федорів Уляна Миколаївна // Наукові праці : наук.-метод. журн. Вип. 67, т. 80 : Філологія. Літературознавство. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – С. 6–9 (0,5 друк. арк.)

7. Федорів У. Поле влади та літературний канон: до проблеми взаємодії / Уляна Федорів // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія філологічна. – 2008. – Вип. 44, ч. 2. – С. 15–22 (0,6 друк. арк.)

8. Федорів У. М. Цензура як чинник формування літературного канону / У. М. Федорів // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія : Літературознавство. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – Вип. 39. – С. 356–360 (0,5 друк. арк.)

9. Федорів У. До проблеми генези соціалістичного реалізму / Уляна Федорів // *Spheres of Culture*. – Lublin : UMCS, 2014. – Vol. X. – P. 102–111 (0,7 друк. арк.)

АНОТАЦІЯ

Федорів У. М. Соцреалістичний канон в українській літературі: механізми формування та трансформації. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.06 – теорія літератури. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2016.

Дисертація присвячена дослідженню соцреалістичного канону в українській літературі, який потрактовано як штучно змодельований владний проект у сфері культури та літератури, що задля монополізації влади на всіх рівнях та утвердження нової радянської ідентичності («*homo sovieticus*») мав на меті створення моностилістичної системи з чітко прописаними правилами, розписаними схемами, спеціально продуманими типажамі, зрозумілими для масового радянського читача. Здійснено аналіз особливостей формування соцреалістичного канону в українській літературі, відстежено основні чинники канонотворчого процесу. Особливу увагу звернено на механізми модифікації та трансформації канону, проаналізовано текстотвірні домінанти українського

варіанта соцреалізму на проблемно-тематичному, жанровому, образно-типологічному та поетикальному рівнях. Дослідження соцреалістичного канону представлено як шлях до переусвідомлення усього тоталітарного досвіду в рамках української радянської літератури, як спосіб нового прочитання одержавленого поля літератури ХХ століття.

Ключові слова: канон, соцреалізм, соцреалістичний канон, канонізація, деканонізація, ідеологія, культурна пам'ять, «нова людина».

АННОТАЦІЯ

Федорив У. М. Соцреалистический канон в украинской литературе: механизмы формирования и трансформации. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.06 – теория литературы. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов, 2016.

Диссертация посвящена исследованию соцреалистического канона в украинской литературе, представленного как искусственно смоделированный властный проект в сфере культуры и литературы. Исходя из монополизации власти на всех уровнях и утверждения новой советской идентичности («homo sovieticus»), целью этого проекта являлось создание моностилистической системы с четко прописанными правилами, определёнными схемами, соответственно продуманными типажам, понятными массовому советскому читателю. Осуществлён анализ особенностей формирования соцреалистического канона в украинской литературе, рассмотрены основные факторы канонотворческого процесса. Особое внимание обращено на механизмы модификации и трансформации канона, проанализированы текстотворческие доминанты украинского варианта соцреализма на проблемно-тематическом, жанровом, образно-типологическом и поэтикальном уровнях. Исследование соцреалистического канона представлено как путь к переосмыслению всего тоталитарного опыта в рамках украинской советской литературы, как способ нового прочтения огосударственного поля литературы ХХ века.

Ключевые слова: канон, соцреализм, соцреалистический канон, канонизация, деканонизация, идеология, культурная память, «новый человек».

SUMMARY

Fedoriv U. M. The Socialist Realism Canon in Ukrainian Literature: Mechanisms of Forming and Transformation. – Manuscript.

Thesis for a scientific degree of Candidate of Philology. Speciality 10.01.06 – Theory of Literature. Ivan Franko National University of Lviv. Lviv, 2016.

The thesis is devoted to the research of socialist realism canon in Ukrainian literature. This canon is considered as artificially modeled power project in the sphere

of culture and literature which aimed to creation of monostylistic system with clearly defined rules, recommended schemes, especially thought-out characters understandable for the mass Soviet reader in order to monopolize power at all levels and to establish new Soviet identity («homo sovieticus»).

For the first time the research of socialist realism deals with varied approaches to understanding of the nature of literary canon, being interpreted as «an instrument of social domination», as «cultural grammar» and as «a result of literary communication». The revision of creative works by individual authors and reinterpretation of texts of socialist realism literature are proposed without appealing to dissident and emigration literature as direct opposition to socialist realism canon, and it gives possibility to demonstrate mobility and changeability of both text-making and form-making canons. The main attention is paid to the works of different periods of establishment and decay of socialist realism canon in Ukrainian literature which illustrate theoretical theses of the research and help to solve the research problems. The anthropological concept of «new man» has become the priority one in the thesis since it determined dominants of socialist realism canon on different (problem-thematic, figurative, genre etc.) levels. According to this approach the typological analysis of different types of «heroes» and «enemies» as modeling components of socialist realism canon is proposed. The opinion about socialist realism canon of Ukrainian literature as dependent but complete project is proved. Idea of creating new Soviet world as «God-building» and describing leader as Saviour, approval of «homo sovieticus» idea by means of marginalization of national cultural markers, important role of poetic genres in the Ukrainian socialist realism canon, frequent departure from the «master plot» in «large narratives» are proposed to be considered as peculiar Ukrainian features of socialist realism. National peculiarities of Ukrainian literature also come to light on the stage of transformation and further decay of socialist realism canon by the development of such genre-thematic forms as whimsical prose, works with ecological and historical subject and autobiographical forms of narrative.

Four chapters of the thesis deal with the analysis of peculiarities of socialist realism canon forming in Ukrainian literature as well as with studying main factors of canon-making process. The special attention is paid to mechanisms of modification and transformation of the canon, to text-making dominants of the Ukrainian variant of socialist realism on problem-thematic, genre, poetics, figurative and typological levels.

The socialist canon research is represented as the way to re-recognizing of all totalitarian experience in frames of Ukrainian Soviet literature, as the way of new reading of state field of the literature of XX century.

Key words: canon, socialist realism, socialist realism canon, canonization, decanonization, ideology, cultural memory, «new man».